

<http://neospaidagogos.gr>

Τα Πρακτικά του 2ου Συνεδρίου:

Νέος Παιδαγωγός

Αθήνα, 23 και 24 Μαΐου 2015

Επιμέλεια τόμου: Φ. Γούσιας

ISBN: 978-960-99435-7-4 (e-book/pdf)

ΑΘΗΝΑ 2015

Οριοθετώντας τις διεργασίες κοινωνικού και εκπαιδευτικού αποκλεισμού μιας κοινότητας Ελλήνων Τσιγγάνων υπό το πρίσμα της θεωρίας της δομοποίησης του Giddens

Αρβανίτης Νικόλαος

Εκπαιδευτικός Π.Ε.70-Π.Ε.02, Μ.Εδ,

Υπ. Διδ. Παν/μίου Αθηνών

arvanitis@sch.gr

Περίληψη

Η άρθρωση του λόγου περί Τσιγγάνων απέκτησε τα τελευταία χρόνια τα χαρακτηριστικά ενός *εσμού* που αποτυπώνει ένα πολιτικό και ιδεολογικό λόγο (discourse) εκτεινόμενο στο εύρος ενός συνεχούς, μεταξύ φολκλορικών και εθνοτικών προσεγγίσεων. Στο εύρος αυτού του συνεχούς, που ενίοτε επιτρέπει τη συνύπαρξη ρομαντικά εξιδανικευμένων καταστάσεων και ρατσιστικών στερεοτύπων, εντάσσονται και εξετάζονται επιμέρους θέματα που αποτυπώνουν τα κοινωνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα που βιώνει η συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα στην Ελλάδα. Η παρούσα εισήγηση επιχειρεί την οριοθέτηση ενός ερευνητικού πεδίου υπό το πρίσμα της θεωρίας της δομοποίησης του Giddens. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που κατά τον τρόπο αυτό αναδεικνύονται στο ερευνητικό πεδίο, αναδεικνύουν ένα απόθεμα κανόνων και πόρων που καταρχάς θέτουν υπό αμφισβήτηση την καθολική αποδοχή πολλών εκ των παραδεδομένων ερμηνειών για τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό αποκλεισμό των Τσιγγάνων, προτείνοντας παράλληλα μια διαδικασία εναλλακτικής ερμηνείας υπό το πρίσμα της θεωρίας της δομοποίησης.

Λέξεις - Κλειδιά: Τσιγγάνοι, Χαλκίδα, εκπαιδευτικός αποκλεισμός, δομοποίηση, Giddens,

Εισαγωγή

Στο επίπεδο της κοινωνιολογικής θεωρίας διαπιστώνεται αλληλεξάρτηση μεταξύ κοινωνικού και εκπαιδευτικού αποκλεισμού. Ο κοινωνικός αποκλεισμός, που εκλαμβάνεται ως ελλιπής κατοχύρωση ή αδυναμία άσκησης των δικαιωμάτων του πολίτη, εξειδικεύεται στο εκπαιδευτικό επίπεδο ως κατάσταση αλλά και διαδικασία παρεμπόδισης απορρόφησης του κοινωνικού και δημόσιου αγαθού της εκπαίδευσης (Τσιάκαλος, 1998, σ. 58). Ο δυναμικός χαρακτήρας των διεργασιών κοινωνικού αποκλεισμού και οι πολλαπλές κοινωνικές λειτουργίες που επιτελεί το εκπαιδευτικό σύστημα οδηγούν σε διαδρομές, και κυρίως σε αιτιακές σχέσεις, μεταξύ κοινωνικού και εκπαιδευτικού αποκλεισμού συχνά μη ορατές και μη ανιχνεύσιμες, μολονότι υπάρχει διασύνδεση κοινωνικού αποκλεισμού και εκπαίδευσης, καθώς «η ύπαρξη του πρώτου οδηγεί στην έλλειψη της δεύτερης και η έλλειψη της δεύτερης οδηγεί σταθερά στη διολίσθηση στον πρώτο» (Τρέσσου, 2009, σ. 241).

Η ερευνητική και βιβλιογραφική παραγωγή στο θέμα του κοινωνικού και εκπαιδευτικού αποκλεισμού των Τσιγγάνων αντιμετωπίζει κατά περίπτωση τους δικούς της περιορισμούς, όπως το μονοθεματικό προσανατολισμό πολλών ερευνών, τον περιορισμό τους σε επιλεγμένες περιοχές της χώρας και ενίοτε την επιφανειακή τους ανάλυση. Πέρα από τις διαφορετικές ιδεολογικές, θεωρητικές, επιστημολογικές και λοιπές αφετηρίες των ερευνών αυτών, σε μεγάλο βαθμό καταγράφεται μια συμφωνία επί των διαπιστώσεων, τουλάχιστον στο επίπεδο της περιγραφής και της διερεύνησης των συνθηκών κοινωνικής και εκπαιδευτικής ένταξης των Ελλήνων Τσιγγάνων. Σύμφωνα λοιπόν με τις διαθέσιμες έρευνες (βλ. εν-

δεικτικά, Γκότοβος, 2003· Ζάχος, 2005· Κάτσικας & Πολίτου, 2005· Λυδάκη, 1998· Ντούσας, 1997· Τρουμπέτα, 2008) οι Έλληνες Τσιγγάνοι είναι κοινωνικά αποκλεισμένοι και αντιμετωπίζουν σοβαρό κίνδυνο εκπαιδευτικού αποκλεισμού, καθώς ο κοινωνικός και εκπαιδευτικός αποκλεισμός αλληλοσυνδέονται. Η κοινωνική και εκπαιδευτική κατάστασή τους προσεγγίζεται με όρους:

- *Οικονομικούς, με αναφορές στα «ιδιαίτερα» χαρακτηριστικά της «τσιγγάνικης» οικονομίας, αποδεσμεύοντάς τα από τις διαδικασίες συγκρότησης του σύγχρονου ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.*
- *Πολιτικούς, κυρίως ως προς την καθυστερημένη απόδοση της ιδιότητας του πολίτη και ως προς τις άνισες σχέσεις ισχύος σε σχέση με την πλειονοτική μη-τσιγγάνικη ομάδα.*
- *Κοινωνικούς, αφού καθοριστικός αναδεικνύεται ο ρόλος της οικογένειας, των κοινωνικών δικτύων εντός της ομάδας, των εντάσεων- διενέξεων με την κυρίαρχη ομάδα κ.λπ.*
- *Πολιτισμικούς, καθώς τα πρότυπα αναπαράστασης και τα «ιδιότυπα» χαρακτηριστικά των Τσιγγάνων επέχουν θέσεις ερμηνείας της κοινωνικής και εκπαιδευτικής τους κατάστασης.*

Επιχειρώντας την ανίχνευση της θέσης των Τσιγγάνων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, αναδεικνύεται ως κατ'εξοχή η άποψη περί «εκπαιδευτικού προβλήματος» (Πολίτου, 2001). Η άποψη αυτή εδράζεται είτε στην πλήρη απουσία της σχέσης τους με το σχολείο είτε στα προβληματικά χαρακτηριστικά αυτής (διαρροή, ελλιπής φοίτηση, χαμηλή επίδοση κ.λπ.), με τρόπο όμως που αφήνει υπορρητά να εννοηθεί αφενός η διαχρονική σταθερότητα των χαρακτηριστικών αυτών, αφετέρου η σύνδεσή τους σχεδόν αποκλειστικά με τα ιδιαίτερα εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης ομάδας και η αποδέσμευσή τους από το κοινωνικό περικείμενο. Στα πλαίσια αυτά ο αποκλεισμός τους ερμηνεύεται στη βάση δυσκολιών πρόσβασης στο εκπαιδευτικό σύστημα λόγω:

- *Διαφοράς γλώσσας.*
- *Χωροταξικών δυσκολιών πρόσβασης στα σχολεία.*
- *Εγκλωβισμού των Τσιγγανοπαίδων σε σχολεία στα όρια των καταυλισμών ή σε αμιγώς τσιγγάνικες τάξεις.*
- *Προσκομμάτων από την κυρίαρχη ομάδα ως προς τη φοίτησή τους.*
- *Περιεχομένου των αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών ασύμπτωτου με τις ιεραρχήσεις της ομάδας.*
- *Σταδιακής περιθωριοποίησης εντός του σχολείου.*
- *Συχνών μετακινήσεων λόγω αλλαγής τόπου διαμονής προς αναζήτηση εργασίας.*

Το πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας

Η έρευνά μας επιδιώκει να σταθεί κριτικά απέναντι στις ερμηνείες αυτές, ελέγχοντάς τες στο κοινωνικό περικείμενο ενός συγκεκριμένου ερευνητικού πεδίου, αξιοποιώντας ως μεθοδολογικό πλαίσιο τη θεωρία της δομοποίησης του Giddens (1984). Η επιλογή αυτή υποδεικνύει ένα κοινωνιολογικό μοντέλο που επιδιώκει να ξεπεράσει τη μανιχαϊστικού τύπου θεώρηση της κοινωνιολογικής θεωρίας στο δίπολο *δομή/ δράση*. Στο πλαίσιο αυτό εμφανίζεται η θέση μας απέναντι σε ερμηνείες που επιχειρούν να συνδέσουν την κοινωνική και εκπαιδευτική κατάσταση των Ελλήνων Τσιγγάνων αποκλειστικά με τη θέση τους στον καταμερισμό της εργασίας. Χωρίς να παραγνωρίζεται η ένταξη των Τσιγγάνων σε οριοθετημένες

θέσεις μιας σαφώς ταξικά διαρθρωμένης κοινωνίας, ο ταξικός προσδιορισμός τους δε φαίνεται να συνιστά επαρκή ερμηνεία της κατάστασης που βιώνουν, στο βαθμό τουλάχιστον που άλλες κοινωνικές και εθνικές ομάδες με παρόμοια ταξικά χαρακτηριστικά (π.χ. μετανάστες, φτωχά λαϊκά στρώματα) φαίνεται πως επιτυγχάνουν αποτελεσματικότερα και λειτουργικότερα επίπεδα κοινωνικής και εκπαιδευτικής ενσωμάτωσης. Ταυτόχρονα, η μελέτη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ερευνητικού πεδίου αναδεικνύει στοιχεία που ως κανόνες και πόροι έρχονται να αποδυναμώσουν ή και να αναιρέσουν την ισχύ ορισμένων εκ των παραδεδομένων ερμηνειών για τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό αποκλεισμό των Τσιγγάνων.

Η θεωρία της δομοποίησης

Ο Giddens με τη θεωρία της δομοποίησης «θέτει ως στόχο την “υπέρβαση” του δυϊσμού αντικείμενο-υποκείμενο που ευθύνεται για τον ανταγωνισμό μεταξύ υποκειμενιστικών και αντικειμενιστικών κοινωνιολογιών» (Μουζέλης, 2000, σ. 203), επιδιώκοντας την ενσωμάτωση των επιμέρους στοιχείων των θεωριών αυτών σε ένα ενιαίο ερμηνευτικό σχήμα. Κατ’ αυτόν ο βασικός τομέας μελέτης των κοινωνικών επιστημών «δεν είναι ούτε η εμπειρία του μεμονωμένου φορέα δράσης, ούτε η ύπαρξη οποιασδήποτε μορφής κοινωνικής ολότητας, αλλά κοινωνικές πρακτικές που διατάσσονται κατά μήκος του χώρου και του χρόνου» (Giddens, 1984, σ. 2). Οι κοινωνικές πρακτικές είναι εκείνες που συνιστούν τους φορείς της δράσης και που ενσωματώνουν ή υλοποιούν τις δομές, έτσι ώστε δομή και δράση, μολονότι δεν είναι το ίδιο, να μην διαχωρίζονται, συνιστώντας ουσιαστικά τις δυο πλευρές του ίδιου πράγματος (Craib, 2009, σ. 226). Οι κοινωνικές πρακτικές αναφέρονται στις συγκεκριμένες πρακτικές των φορέων δράσης, δηλαδή στις σχέσεις μεταξύ δρώντων υποκειμένων ή συλλογικοτήτων που αναπαράγονται στο χώρο και στο χρόνο και συνθέτουν πρότυπα κοινωνικών σχέσεων τα οποία συγκροτούν τα κοινωνικά συστήματα. Κατ’ ουσίαν οι κοινωνικές πρακτικές, συνιστώντας τη βάση του θεωρητικού οικοδομήματος της δομοποίησης, αποτελούν το πεδίο συνάρθρωσης ανθρωπίνων συμπεριφορών και κοινωνικής ολότητας.

Το ερευνητικό πεδίο

Το ερευνητικό μας πεδίο περιλαμβάνει τους Ελληνόφωνους Τσιγγάνους της πόλης της Χαλκίδας. Η περίπτωση των Τσιγγάνων της Χαλκίδας καταγράφεται βιβλιογραφικά μόνο στο επίπεδο συμπληρωματικών και επεξηγηματικών σημειώσεων, χωρίς ποτέ να έχει αποτελέσει ερευνητικό αντικείμενο η ίδια. Τα δεδομένα του πεδίου αποτυπώνουν εν πρώτοις μια κατάσταση που εμφανίζει ορισμένα από τα γενικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα, ωστόσο η έκταση των προβλημάτων αυτών δεν φαίνεται να είναι επαρκής αιτιολογία για τον διαφαινόμενο κοινωνικό και εκπαιδευτικό τους αποκλεισμό. Μια πιο ενδελεχής ματιά όμως στο ερευνητικό μας πεδίο αναδεικνύει στοιχεία που ενδεχομένως αποδυναμώνουν ή αναιρούν πολλές από τις κρατούσες ερμηνείες. Η ένταξη των Τσιγγάνων της πόλης στη μισθωτή εργασία, η παλαιόθεν κατοχή της ιδιότητας του πολίτη, τα χαρακτηριστικά της οικιστικής τους ένταξης, η ελληνική γλώσσα, η απουσία εμφανών περιστατικών διώξεων και άλλα επί μέρους στοιχεία μάς οδηγούν στην εκτίμηση πως στην περίπτωση των Τσιγγάνων της Χαλκίδας, τουλάχιστον επί της αρχής, εξασφαλίζονται οι βασικές προϋποθέσεις για την εκπαιδευτική τους ένταξη. Καθώς όμως η παρατηρούμενη κατάσταση δε φαίνεται να απηχεί ως αποτέλεσμα τις προϋποθέσεις αυτές, η έρευνα επιδιώ-

κει να δώσει απάντηση στο ερώτημα: Γιατί οι Τσιγγάνοι της Χαλκίδας παραμένουν εκτός εκπαιδευτικού συστήματος, παρά το γεγονός πως οι σημαντικότεροι λόγοι του εκπαιδευτικού τους αποκλεισμού φαίνεται να εκλείπουν; Προς απάντηση του ερωτήματος αυτού απαιτείται η συνάρθρωση του εννοιολογικού πλαισίου της θεωρίας της δομοποίησης και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ερευνητικού μας πεδίου, ως ακολούθως.

Οι Τσιγγάνοι ως φορείς δράσης

Αφετηρία και αντικείμενο της ερευνητικής μας προσπάθειας είναι οι Ελληνόφωνοι Τσιγγάνοι της πόλης της Χαλκίδας, οι οποίοι λογίζονται ως φορείς δράσης. Η βασική προϋπόθεση που θέτει η θεωρία της δομοποίησης για να χαρακτηριστεί κάποιος ως φορέας δράσης είναι η *γνωστικότητα*, τεκμήριο που πληρείται για όλα τα ανθρώπινα και έλλογα όντα που αναπτύσσονται ως ελεύθερα κοινωνικοπολιτικά υποκείμενα και έχουν επίγνωση της κοινωνικής πραγματικότητας και της θέσης τους μέσα σε αυτήν. Η μακρο-θεώρηση του τρόπου σύμφωνα με τον οποίο οι Έλληνες Τσιγγάνοι εντάσσονταν διαχρονικά στις διεργασίες συγκρότησης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, και ιδιαίτερα των οικονομικών λειτουργιών αυτού, αποδεικνύει κατ' ελάχιστο την ικανότητα να αναγνωρίζουν τα όρια και τα διάκενα, τα ανοργάνωτα, άτυπα, παράτυπα ή και παράνομα τμήματα των καθιερωμένων λειτουργιών (Βαξεβάνογλου, 2001, σ. 91) και να οριοθετούν τη θέση τους εντός αυτών, ενίοτε με απόλυτα επιτυχή τρόπο. Κατ' αντιστοιχία με αυτήν τη μακρο-θεώρηση, και στο μικρο-επίπεδο της πόλης της Χαλκίδας, οι Τσιγγάνοι που ιστορικά ζουν εκεί έχουν ενταχθεί κατ' ανάλογο τρόπο στα όρια και τα περιθώρια του τοπικού κοινωνικού σχηματισμού. Αναγνωρίζοντας λοιπόν σε αυτούς κίνητρα, προθέσεις, γνώση, ικανότητα για δράση καθώς και ικανότητα εξορθολογισμού και στοχαστικού ελέγχου της δράσης αυτής, που οδηγεί ορισμένους εξ αυτών να δρουν διαφοροποιημένα και να επιτυγχάνουν διαφοροποιημένα αποτελέσματα στις επιμέρους διαστάσεις της κοινωνικής ένταξης, οι Ελληνόφωνοι Τσιγγάνοι της Χαλκίδας μπορούν να εννοιολογηθούν ως φορείς δράσης.

Η δράση

Οι υπό μελέτη Τσιγγάνοι λοιπόν, ως εμπρόθετοι φορείς δράσης, εμπλέκονται καθημερινά σε *επιδέξια ενεργήματα*, επιδιώκοντας να εδραιώσουν τη θέση τους μέσα στην κοινωνικο-οικονομική πραγματικότητα της πόλης ή και να τη μετασχηματίσουν, εντασσόμενοι στα κατισχύοντα πλαίσια κοινωνικοοικονομικών λειτουργιών ή καλύπτοντας τα ανοργάνωτα, άτυπα ή και παράνομα τμήματα αυτών. Η δράση που αναπτύσσουν, υπό μορφή των ορισμένων κάθε φορά κοινωνικών πρακτικών, καθορίζεται από *προσθετικότητα*, δηλαδή από τη συνειδητή εμπλοκή σε δραστηριότητες ορισμένων πεδίων όσο και την (συνειδητή επίσης) απουσία από άλλα πεδία της κοινωνικής πραγματικότητας. Περίπτωση συνειδητής εμπλοκής στο πεδίο της οικονομικής δραστηριότητας είναι π.χ. η ένταξή τους στη μισθωτή εργασία, κατά το παρελθόν στις κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις της περιοχής όσο και στις μέρες μας ως υπάλληλοι του Δήμου Χαλκιδέων. Στον αντίποδα εντοπίζεται η απουσία τους από χώρους όπως οι οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών (ΚτΠ) ή η αποσπασματική παρουσία τους σε τομείς όπως η εκπαίδευση. Κυρίως όμως η δράση αυτή καθορίζεται από τη θέση που κατέχουν στο υπάρχον σύστημα κυριαρχίας και από το επίπεδο πρόσβασής τους σε μέσα και πόρους. Καθώς οι Τσιγγάνοι δρουν και αλληλεπιδρούν στο συγκεκριμένο χωροχρόνο της πόλης της Χαλκίδας, τόσο στις εντός της κοινότητας σχέσεις όσο κυρίως στις σχέ-

σεις τους με την περιβάλλουσα κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα, οι κοινωνικές πρακτικές τους σταδιακά *κανονικοποιούνται* και ως δέσμες διαντιδράσεων συμμετέχουν στη συγκρότηση του κοινωνικού συστήματος της πόλης, στις σταθεροποιημένες χωροχρονικές σχέσεις του οποίου οι ίδιοι εντάσσονται ή «αποκλείονται».

Η θεωρητική σύλληψη της δομοποίησης επιβάλλει τη μελέτη της δράσης στο εύρος του χώρου και του χρόνου, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η χωροχρονική έκταση των κοινωνικών πρακτικών που μέσω της *επαναληπτικότητάς* τους συμμετέχουν στην παραγωγή και αναπαραγωγή της κοινωνικής δομής. Ως χωρικό πλαίσιο των διαντιδράσεων επιλέγεται ο γεωγραφικός και οικονομικός χώρος της πόλης της Χαλκίδας, εντός του οποίου οι ατομικές κοινωνικές πρακτικές των Τσιγγάνων της πόλης εκτελούνται σε συνθήκες συμπαρουσίας με τους υπόλοιπους μικρο και μακρο-φορείς δράσης. Ο ερευνώμενος γεωγραφικός χώρος συνίσταται από τρία επίπεδα: α) *Η τσιγγάνικη γειτονιά*, όπου το ατομικό στοιχείο συναντά το συλλογικό (τσιγγάνικο) και αναπτύσσονται συνεργατικές ή και συγκρουσιακές σχέσεις στο ενδο-ομαδικό επίπεδο. β) *Η συνοικία* που περιβάλλει τη γειτονιά, εντός της οποίας οι Τσιγγάνοι φορείς δράσης συναντώνται με τους μη Τσιγγάνους και το θεσμικό χώρο. γ) *Η πόλη* στο σύνολό της, όπου οι ατομικές κοινωνικές πρακτικές συναντώνται με τις θεσμοθετημένες συγκροτήσεις. Ο οικονομικός χώρος συνιστά το πεδίο σύζευξης του φυσικού και του κοινωνικού στοιχείου, εκεί όπου η ανθρώπινη κοινωνία αλληλεπιδρά με το δεδομένο φυσικό περιβάλλον, τοποθετούμενος στο επίπεδο της «υποδομής», σύμφωνα με τη μαρξιστική σκέψη. Στην περίπτωση μας είναι ευρύτερος του γεωγραφικού, καθώς περιλαμβάνει περιοχές εκτός του πολεοδομικού συγκροτήματος και των διοικητικών ορίων της πόλης της Χαλκίδας, όπως π.χ. περιοχές με αγροτικές εκμεταλλεύσεις στην Αρτάκη και το Ληλάντιο, κτηνοτροφικές μονάδες στην Αρτάκη και τα Ψαχνά, βιομηχανικές μονάδες στην Αυλίδα και την Ανθηδώνα. Βέβαια για το τμήμα του τσιγγάνικου πληθυσμού της πόλης που απασχολείται στο γυρολογικό εμπόριο ή ως εργάτες γης ο οικονομικός τους χώρος ξεπερνά τα γεωγραφικά όρια της πόλης και της Περιφερειακής Ενότητας Εύβοιας.

Η αμοιβαιότητα των κοινωνικών πρακτικών μεταξύ των φορέων δράσης εκτείνεται στα τρία χρονικά επίπεδα που ορίζει ο Giddens (1984, σσ. xxiv-xxv), τα οποία προσανατολίζουν και τον ερευνητικό μας σχεδιασμό, ως προς τη χρονική περίοδο που εξετάζεται. Έτσι η έρευνά μας εκκινεί από τη μελέτη του *χρόνου της καθημερινής εμπειρίας* και των διαντιδράσεων πρόσωπο με πρόσωπο, μέρος των οποίων αποτυπώθηκε μέσω παρατήρησης, τόσο στην προ-έρευνα όσο και στην κυρίως φάση της ερευνητικής διαδικασίας. Η μελέτη των υιοθετούμενων κοινωνικών πρακτικών στο επίπεδο της *πεπερασμένης χρονικότητας* της ατομικής ζωής επεκτείνει το επίπεδο της χρονικότητας στο ηλικιακό εύρος του βίου των εν ζωή ερευνητικών μας υποκειμένων. Καθώς η έρευνα διευρύνεται στο χώρο, εμπλέκοντας μεγαλύτερο αριθμό ερευνητικών υποκειμένων, επιδίωξή μας είναι η ανάδειξη των κοινωνικών πρακτικών του υπό μελέτη πληθυσμού που μπορούν να θεωρηθούν ως θεσμοποιημένα χαρακτηριστικά της κοινωνικής ζωής, προσεγγίζοντας έτσι λοιπόν το *μακράς διάρκειας θεσμικό χρόνο*, ο οποίος για τις ανάγκες της ερευνητικής αυτής μελέτης οριοθετείται από τα μεταπολεμικά χρόνια έως τις μέρες μας.

Οι δομικές ιδιότητες του κοινωνικού συστήματος: κανόνες και πόροι

Το κοινωνικό σύστημα της πόλης, το οποίο συγκροτείται από τις δέσμες διαντιδράσεων όλων των φορέων δράσης που δρουν και αλληλεπιδρούν εντός αυτής, εμφανίζει *δομικές ιδιότητες*, δηλαδή σταθεροποιημένες σχέσεις στο εύρος του χωροχρόνου. Οι σχέσεις αυτές, που συνιστούν ιστορικό δημιούργημα των φορέων δράσης, σύμφωνα με τη θεωρία της δομοποίησης εκφράζονται μέσω των *κανόνων* που είναι ενσωματωμένοι στο σύστημα διαντίδρασης και των *πόρων* που διατίθενται. Οι κανόνες και οι πόροι, στοιχεία που προκύπτουν από τη διαντίδραση των φορέων δράσης, αναμένεται να αποτελούν απείκασμα της διαφοροποιημένης ισχύος αυτών. Ως εκ τούτου, κανόνες και πόροι αναμένεται να έχουν διαμορφωθεί αφενός από την επιρροή των μακρο-φορέων δράσης που δρουν σε εθνικό επίπεδο (κυβερνητικοί φορείς, πολιτικά κόμματα, επιχειρηματικές οργανώσεις κ.λπ.), οι αποφάσεις των οποίων έχουν καθολική ισχύ και εκτείνονται ευρύτατα στον εθνικό χώρο και χρόνο, αφετέρου από τους αντίστοιχους μακρο-φορείς που διαμορφώνουν τις τοπικές συνθήκες (π.χ. φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης, οργανώσεις της τοπικής ΚτΠ), ενδεχομένως και από mega-φορείς δράσης που στο εύρος του κοινωνικού συστήματος της πόλης η οικονομική και πολιτική τους ισχύ καθιστά σημαντικές τις αποφάσεις τους. Π.χ. η επιλογή του ιδιοκτήτη μιας κτηνοτροφικής ή πτηνοτροφικής μονάδας μεγάλου μεγέθους να απασχολήσει Τσιγγάνους μισθωτούς σε αυτήν, συνιστά σημαντικό πόρο για την τσιγγάνικη κοινότητα της πόλης και εν δυνάμει αναδεικνύεται σε άτυπο κανόνα που επηρεάζει ευρύτατα το καθεστώς ένταξης της συγκεκριμένης ομάδας στη μισθωτή εργασία.

Ως κανόνες λοιπόν μπορούμε να συμπεριλάβουμε, πλέον των γενικών νομικών διατάξεων που ισχύουν καθολικά για το σύνολο των Ελλήνων πολιτών, τις ειδικές νομικές διατάξεις που ως κανονιστικά στοιχεία ρυθμίζουν πτυχές των κοινωνικών πρακτικών και αφορούν μεταξύ άλλων και τους Τσιγγάνους (π.χ. οι νομοθετικές ρυθμίσεις των ετών 1955, 1968 & 1978 που έδωσαν λύση στο πρόβλημα της *ανιθαγένειας*) και βέβαια διατάξεις που αφορούν αποκλειστικά αυτούς (π.χ. το Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων). Λαμβάνοντας υπόψη τη χωρική διάσταση των κοινωνικών πρακτικών, στους κανόνες συμπεριλαμβάνονται και ρυθμίσεις κανονιστικού τύπου που αφορούν το γεωγραφικό και οικονομικό χώρο της έρευνάς μας, όπως π.χ. αποφάσεις ένταξης περιοχών στο ρυμοτομικό σχέδιο της πόλης, διαδικασίες έγκρισης και χορήγησης αδειών μικροπωλητών κ.λπ. Πέραν των τυπικών και σαφώς καθορισμένων κανόνων, στο μακρο-θεσμικό επίπεδο κατά περιόδους ενεργοποιούνται και άτυποι κανόνες όπως π.χ. οι διευκολύνσεις εκ μέρους της δημοτικής αρχής προς τον τσιγγάνικο πληθυσμό της πόλης για την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες κοινής ωφέλειας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την ερευνώμενη περίπτωση είναι η επί μακρόν μη απαίτηση εκ μέρους της αρμόδιας υπηρεσίας ύδρευσης του Δήμου Χαλκιδέων για την πληρωμή των τελών ύδρευσης των οικιών στην γειτονιά Καμάρες, όπου συνιστά σχεδόν αμιγή περιοχή τσιγγάνικης κατοικίας. Εκτός του μακρο-θεσμικού χώρου υπάρχουν φυσικά άτυποι κανόνες, ιδιαίτερα εντός των ορίων της τσιγγάνικης κοινότητας, που υπό μορφή *προτύπων* και *κυρώσεων* (Coleman, 1988, σ. S116) ενθαρρύνουν την εκδήλωση επιθυμητών συμπεριφορών και αποθαρρύνουν διαταρακτικές/ παραβατικές συμπεριφορές, εξασφαλίζοντας έτσι τη συνοχή της κοινότητας, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζεται η άσκηση κονφορμιστικών πιέσεων, που στα πλαίσια της *οντολογικής ασφάλειας* ορίζουν τα συμβατικά μοντέλα κοινωνικής αλληλεπίδρασης (Giddens, 1984, σ. xxiii).

Σημαντικό στην ανίχνευση των δομικών ιδιοτήτων του συστήματος είναι ο προσδιορισμός των πόρων που υπάρχουν εντός αυτού. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ορίζονται με σαφήνεια ως *επιμεριστικοί πόροι* η κατοχή εκ μέρους των Τσιγγάνων της πόλης ιδιόκτητων οικιών καθώς και ιδιόκτητων εκτάσεων, στοιχεία που εν δυνάμει διευκολύνουν τη διεργασία της κοινωνικής τους ένταξης. Οι πρώτες ύλες και η κοινή αξιοποίηση, στα πλαίσια του συνεκτικού κοινωνικού κεφαλαίου, μέσω παραγωγής και προώθησης των παραγόμενων προϊόντων, μπορούν επίσης να θεωρηθούν ως επιμεριστικοί πόροι. Τέλος, η διαφοροποιημένη κατά περιπτώσεις στάση ορισμένων μακρο-φορέων δράσης (π.χ. αυτοδιοικητικές αρχές) ασκεί μετασχηματιστική επίδραση επί της δράσης άλλων φορέων, δυνάμενη έτσι να θεωρηθεί ως εξουσιαστικός πόρος, ενώ συχνά η δράση αυτή μπορεί να συνδέεται με την ανάδειξη άλλων επιμεριστικών πόρων. Χαρακτηριστικό αυτής της περίπτωσης είναι π.χ. η διάθεση λυόμενων οικίσκων εκ μέρους της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης για τη στέγαση οικογενειών Τσιγγάνων, όπως και η κατ' ουσίαν δωρεάν διάθεση του νερού στις οικίες της γειτονιάς Καμάρες.

Κατ' αναλογία με τους κανόνες και πόρους που ενεργοποιούνται στο ευρύτερο πεδίο της κοινωνικοοικονομικής ένταξης μπορούμε να ορίσουμε τα αντίστοιχα και στο πεδίο της εκπαιδευτικής ένταξης, όπως οι γενικές διατάξεις με καθολική ισχύ (π.χ. δωρεάν & υποχρεωτική εκπαίδευση), ειδικότερες διατάξεις (π.χ. νομοθεσία για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση), καθώς και διατάξεις και ρυθμίσεις που αφορούν αποκλειστικά αυτούς με τους πόρους που κατά περίπτωση συναρτώνται (π.χ. εγκύκλιοι που ορίζουν τους όρους και τις διαδικασίες εγγραφής των Τσιγγάνων μαθητών, διευκολυντικά μέτρα όπως η κάρτα φοίτησης Τσιγγανοπαίδων, η εφαρμογή ειδικών προγραμμάτων για την εκπαιδευτική ένταξη των Τσιγγανοπαίδων σε εθνικό επίπεδο).

Η αλληλένδετη φύση κανόνων και πόρων και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κοινωνικοοικονομικού χώρου της πόλης της Χαλκίδας συντελούν στην ανάδειξη ενός συμπληρωματικού αποθέματος πόρων. Τα σημαντικότερα από τα στοιχεία που ανέδειξε η έρευνα στο πεδίο και μπορούν να θεωρηθούν ως πόροι είναι τα ακόλουθα.

- *Πολιτική και αστικοδημοτολογική κατάσταση:* Εντοπίστηκαν περιπτώσεις οικογενειών Τσιγγάνων της πόλης με ελληνική ιθαγένεια και δημοτολογική τακτοποίηση πριν από την εφαρμογή των διατάξεων των ετών 1955 και όσων σχετικών ακολούθησαν.
- *Οικονομική κατάσταση:* Εντοπίστηκαν περιπτώσεις Τσιγγάνων εργατών στις πτηνοτροφικές και κτηνοτροφικές μονάδες της περιοχής καθώς και σε άλλες βιομηχανικές μονάδες (π.χ. κλωστοϋφαντουργία). Η ένταξη στη μισθωτή εργασία αφορά επίσης ένα μέρος του τσιγγάνικου πληθυσμού της πόλης που απασχολείται στις υπηρεσίες του Δήμου Χαλκιδέων. Επίσης σημαντικός αριθμός Τσιγγάνων απασχολήθηκε ως τεχνίτες ή εργάτες σε οικοδομικές δραστηριότητες κατά τις δεκαετίες του '80 & '90. Οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις του Ληλάντιου πεδίου και της πεδιάδας των Μεσσαπίων, όπως και η όμορη περιοχή της Θήβας προσέφεραν επίσης ευκαιρίες εκτεταμένης απασχόλησης ως εργάτες γης.
- *Στεγαστική κατάσταση:* Η γειτονιά Καμάρες περιλαμβάνει ιδιόκτητες οικίες, εντός του οικιστικού ιστού. Επίσης στη γειτονιά Αλάτσατα υπάρχουν διάσπαρτες ιδιόκτητες οικίες Τσιγγάνων. Στη συνοικία Έξω Παναγίτσα εντοπίζονται ιδιοκτησίες γης εκτός σχεδίου πόλεως.

- *Κοινωνική κατάσταση:* Η μελέτη δευτερογενών πηγών (π.χ. τοπικού τύπου) δεν κατέγραψε περιστατικά διώξεων και αποκλεισμών εις βάρος του τσιγγάνικου πληθυσμού της πόλης.
- *Πολιτισμική κατάσταση:* Οι Τσιγγάνοι της Χαλκίδας ομιλούν αποκλειστικά την ελληνική, έτσι ώστε η γλώσσα να μην αναδεικνύεται σε εξωτερικό όριο και πεδίο διάκρισης.
- *Εκπαιδευτική κατάσταση:* Το μεγαλύτερο μέρος του τσιγγάνικου πληθυσμού της πόλης κατοικεί εντός του οικιστικού ιστού με άμεση πρόσβαση στις σχολικές μονάδες. Στη γειτονιά Καμάρες υπάρχει πολυθέσιο σχολείο που αποτελεί το χωροθετικό όριο μεταξύ της τσιγγάνικης γειτονιάς και των υπολοίπων. Η προ-έρευνα δεν ανέδειξε περιστατικά ενεργού αποκλεισμού εις βάρος των Τσιγγάνων μαθητών σε κανένα από τα σχολεία της πόλης. Η ύπαρξη νυχτερινού γυμνασίου κοντά στην περιοχή συγκέντρωσης της πλειοψηφίας του τσιγγάνικου πληθυσμού καθώς και δομών επαγγελματικής και τεχνικής εκπαίδευσης του ΟΑΕΔ προσφέρει εν δυνάμει συμπληρωματικές διεξόδους εκπαίδευσης & κατάρτισης.

Συμπέρασμα

Η αξιοποίηση των μεθοδολογικών εργαλείων της θεωρίας της δομοποίησης στη διερεύνηση του συγκεκριμένου ερευνητικού πεδίου κατέδειξε την ύπαρξη κανόνων και πόρων που θέτουν υπό αμφισβήτηση πολλές από τις παραδοσμένες ερμηνείες για τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό αποκλεισμό των Τσιγγάνων. Βέβαια, όπως προτείνει η θεωρία της δομοποίησης, η ύπαρξη πόρων από μόνη της δεν αρκεί για την υποστασιοποίησή τους ως μέσων, αλλά απαιτείται η ανθρώπινη δράση, κατ' ουσίαν οι θεμελιωμένες σε σχήματα κοινωνικές πρακτικές των ίδιων των Τσιγγάνων και οι κανόνες που θα ενεργοποιήσουν τους πόρους αυτούς. Απομένει λοιπόν στην έρευνα να καταδείξει το εμπειρικό επίπεδο της πραγματικότητας και πόσα και σε ποιο βαθμό από τα παραπάνω εν δυνάμει αξιοποιήσιμα στοιχεία ξεπερνούν το επίπεδο του αληθινού και αναδεικνύονται ως πραγματικά στοιχεία της δομής (Bhaskar, 1998, σ. 41). Καθώς η έρευνα βρίσκεται στο τελικό στάδιό της, κρίνουμε χρήσιμο να μην προκαταβάλουμε τα συμπεράσματά της. Άλλωστε σκοπός της παρούσας εισήγησης ήταν ο έλεγχος παραδοσμένων ερμηνειών για τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό αποκλεισμό των Τσιγγάνων και η πρόταση μιας εναλλακτικής εξήγησης υπό το πρίσμα της θεωρίας της δομοποίησης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bhaskar, R. (1998). Philosophy and scientific realism. Στο M. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson, & A. Norrie (Επιμ.), *Critical realism: Essential readings* (σσ. 16-47). London: Routledge.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: *Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure*, S95-S120.
- Craib, I. (2009). Η Θεωρία της Δομοποίησης. Στο Μ. Πετμεζίδου (Επιμ.), *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία: Δομισμός, μετα-δομισμός, δομοποίηση, επικοινωνιακή δράση, προοπτικές εξέλιξης της κοινωνιολογικής θεωρίας* (Τόμ. II, σσ. 225-267). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Βαξεβάνογλου, Α. (2001). *Έλληνες Τσιγγάνοι: Περιθωριακοί και οικογενειάρχες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Γκότοβος, Α. Ε. (2003). *Εκπαίδευση και ετερότητα: Ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Ζάχος, Δ. Θ. (2005). *Διαδικασίες ένταξης σε συνθήκες γενικού κοινωνικού αποκλεισμού: Η εκπαίδευση των Ρομ στην κοινότητα Φλάμπουρου*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.
- Κάτσικας, Χ., & Πολίτου, Ε. (2005). *Εκτός "τάξης" το "διαφορετικό"; Τσιγγάνοι, μειονοτικοί, παλιννοστούντες και αλλοδαποί στην ελληνική εκπαίδευση (β' εκδ.)*. Αθήνα: Gutenberg.
- Λυδάκη, Ά. (1998). *Οι Τσιγγάνοι στην πόλη: Μεγαλώνοντας στην Αγία Βαρβάρα*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μουζέλης, Ν. (2000). *Η Κρίση της κοινωνιολογικής θεωρίας: Τι πήγε λάθος; Διάγνωση και θεραπεία*. (Β. Καπετανγιάννης, Μεταφρ.) Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ντούσας, Δ. (1997). *Ρομ και φυλετικές διακρίσεις: Στην ιστορία, την κοινωνία, την κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Πολίτου, Ε. Η. (2001). *Η (ανα)παραγωγή και η ομοιογενοποίηση του "ειδικού" μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα: Η περίπτωση των Τσιγγάνων σε κοινότητες της Αττικής και της Θράκης*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών-Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Αθήνα.
- Τρέσσου, Ε. (2009). Αποκλεισμός ειδικών ομάδων από την εκπαίδευση και μέσω της εκπαίδευσης. Ποιες ομάδες κινδυνεύουν περισσότερο. Στο Ε. Σπανού (Επιμ.), *Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Εκπαιδευτική πολιτική στην Ευρώπη* (σσ. 241-250). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τρουμπέτα, Σ. (2008). Εισαγωγή: Η αναζήτηση των Ρομά στις υποσημειώσεις της ιστορίας και στα πρωτοσέλιδα της πολιτικής. Στο Σ. Τρουμπέτα (Επιμ.), *Οι Ρομά στο σύγχρονο ελληνικό κράτος: Συμβιώσεις, αναιρέσεις, απουσίες* (σσ. 11-76). Αθήνα: Κριτική.
- Τσιάκαλος, Γ. (1998). Κοινωνικός αποκλεισμός: ορισμοί, πλαίσιο και σημασία. Στο Κ. Κασιμάτη (Επιμ.), *Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία* (σσ. 39-65). Αθήνα: Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής.